

कोंबड्यांमधील रोगांचे वेळीच करा नियंत्रण

महाराष्ट्र पशु व मत्त्य विज्ञान विद्यालय, नागपूर
संशोधन अनुदान अंतर्गत

प्रकाशन

कोंबड्यांमध्ये क्रोनिक रेसपायरेटरी, फॉऊल कॉलरा, कोरायझा या रोगांचा प्रादुर्भाव दिसून येतो. या रोगांमुळे पक्ष्यांचे आरोग्य बिघडते, वजनात घट येते, त्यामुळे आर्थिक नुकसान होते. हे लक्षात घेऊन वेळीच तज्ज्ञांच्या सल्ल्याने उपचार करावेत.

क्रोनिक रेसपायरेटरी रोग :

हा श्वसनसंस्थेचा रोग असून, सर्दी, पडसे, खोकला इ. लक्षणे या आजारी पक्ष्यात दिसून येतात. रोगाचा प्रसार अंड्यातून संसर्गातून अगर दूषित खाद्य-पाण्यातून होतो.

लक्षणे :

- १) या रोगाचे जिवाणू श्वसनसंस्थेवर जास्त प्रभाव करतात. कोंबड्यांमध्ये नाकाद्वारे एकसारखे पाणी येते व घशामध्ये खररखर आवाज येतो व फुफ्फुसामध्ये कफ होतो.
- २) या रोगामध्ये अंडी देणाऱ्या कोंबड्यांचे उत्पादन एक-दोन प्रति आठवडे कमी होऊन ते निम्म्याने खाली येते.
- ३) या रोगाच्या जिवाणूबरोबर दुसऱ्या इतर रोगांचे जिवाणू किंवा जिवाणू मिश्रित प्रादुर्भाव असेल तर या रोगाचा प्रादुर्भाव सर्वांत जास्त असतो.
- ४) या रोगाचा प्रादुर्भाव कोंबड्याच्या समुहामध्ये हळूहळू पसरतो व तो काही आठवड्यांपासून ते काही महिन्यांपर्यंत राहतो.
- ५) या रोगामध्ये फुफ्फुसाचा, यकृताचा तसेच हृदयाचा दाह होऊन पक्ष्यांच्या वजनामध्ये मोठ्या प्रमाणात घट होते.
- ६) या रोगाचा प्रसार प्रामुख्याने अंडी देणाऱ्या कोंबड्यांमार्फत होत असतो.

रोगांचे नियंत्रण :

- १) या रोगाचा प्रभाव कमी प्रमाणात असल्यास या रोगाने बाधित झालेल्या पक्ष्यांची योग्य विल्हेवाट लावावी.
- २) दैनंदिन व्यवस्थापनामध्ये सुधार करणे, चांगल्या प्रकारचे खाद्य देणे, शेडमध्ये धुळीचा प्रादुर्भाव कमी करणे व त्याचबरोबर शेडमध्ये अशी व्यवस्था करणे, की त्यामुळे

हवा खेळती राहील.

- ३) शेडमधील अमोनिया वायूचा प्रभाव पक्ष्यांवर होणार नाही, याची दक्षता घ्यावी.
- ४) पशुवैद्यकांच्या सल्ल्यानुसार योग्य त्या प्रतिजैविकांच्या खाद्याद्वारे वापर केल्यास या रोगाचा प्रभाव कोंबड्यांच्या समूहामधून कमी करता येतो.
- ५) बाधित कोंबड्यांचा समूह शेडमधून काढून नवीन निरोगी कोंबड्यांच्या समूहाचे पालन करावे.
- ६) शेड व शेडजवळील जागा व्यवस्थित साफ करून योग्य प्रकारच्या निर्जतुक द्रावणाने सफाई करावी.

फॉऊल कॉलरा :

हा रोग प्रामुख्याने जास्त वयाच्या किंवा अंडी देणाऱ्या कोंबड्यांमध्ये होतो. आजारामध्ये कोंबड्या अचानक दगावताना दिसतात. क मी तीव्र ते च्या प्रकारामध्ये कोंबड्यांमध्ये भूक मंदावते, सर्दी होते, पाण्यासारखा चिकट किंवा हिरव्या रंगाचा घट्ट द्रव नाकपुऱ्यांद्वारे किंवा तोंडाद्वारे शरीराच्या बाहेर येतो.

कोरायझा :

पक्ष्यांमधील सर्दी हा श्वसनसंस्थेवर परिणाम करणारा वाढत्या व मोठ्या पक्ष्यांचा रोग आहे. या रोगाची लागण झाल्यापासून या रोगाची लक्षणे एक-तीन दिवसांमध्ये सर्व पक्ष्यांमध्ये दिसण्यास प्रारंभ होतो. यामुळे पक्ष्यांची भूक मंदावते, अंडी देण्याचे व वजन वाढण्याचे प्रमाणदेखील खूप मोठ्या प्रमाणात कमी होते. नाकपुऱ्यांमध्ये सूज येते. चेहऱ्यावर सूज येऊन त्वचेखाली पाणी साखळते. तसेच तुरा व चोचीखालील पोळीला (वॉल्सवर) सूज येते. नाकामध्ये घट्ट चिकट पिवळसर द्रव्य साठून श्वासनलिका, श्वसन संस्थांच्या नैसर्गिक कार्यामध्ये अडथळा निर्माण होतो. या रोगाचा प्रादुर्भाव व प्रभाव हा काही आठवड्यांपासून ते काही महिन्यांपर्यंत पक्ष्यांमध्ये राहतो. पक्ष्यांच्या श्वसनक्रियेत अडथळा निर्माण होऊन घरघर असा आवाज येतो. वेळीच नियंत्रणासाठी आजारी पक्ष्यांना कळपातून वेगळे करून त्यांना स्वतंत्र औषधोपचार करावा.

‘मायकोटॉक्सिकॉसिस अगर अॅफ्लॉटॉक्सिकॉसिस’ या बुरशीमुळे होणाऱ्या रोगांचे संकट ब्रॉयलर पक्षी पाळणाऱ्यांना मोठ्या प्रमाणावर भेडसावतात. याचे कारण म्हणजे ब्रॉयलर पिल्ले लेअर पिल्लांपेक्षा प्रकृतीने नाजूक असतात. त्यांचे खाद्य खाण्याचे व शरीरवाढीचे प्रमाण जास्त असते, त्यामुळे त्यांच्या सहा आठवड्यांच्या थोडक्या काळात बुरशीयुक्त खाद्य खाण्यात आले, तर त्यातील विषारी रसायनामुळे यांच्या स्वास्थ्यावर वाईट परिणाम होतो. ब्रॉयलर खाद्यात मका, शेंगदाणे पेंड हे खाद्यघटक मोठ्या प्रमाणावर असतात आणि नेमक्या त्याच पदार्थाना लवकर बुरशी येते, त्यामुळे चांगले वाळलेले पदार्थ मिळवून त्याचे खाद्य बनवणे गरजेचे आहे. खाद्य बनवत असताना शेंगदाणा पेंडेवेजी सोयाबीन केक व चांगला वाळलेला मका खाद्यासाठी वापरावा. आपण जर कंपनीचे तयार खाद्य घेत असल्यास ते मधूनमधून प्रयोगशाळेत तपासावे.

प्रतिबंधात्मक उपाय:

भिजलेले अगर खराब झालेले खाद्यपदार्थ उदा. : शेंगदाणा पेंड, मका, किडलेला गहू वगैरे धान्यांवर झाटकन बुरशी तयार होते आणि असे बुरशीयुक्त खाद्य कोंबडीने खाल्यास तिला विषबाधा होते.

लक्षणे:

पिल्ले मलूल होतात, त्यांची पिसे विस्कटतात, खाद्य खाण्याचे प्रमाण कमी होते, वाढ खुंटते, पिले पांगळी होतात.

प्रतिबंधात्मक उपाय:

खराब धान्य खाद्यात वापरू नये. धान्ये दमट असल्यास त्याना कडक उन्हात मुकवावे. संशय आल्यास खाद्य बदलावे व पूरक औषधी म्हणून लिव्हर टॉनिक, जीवनसत्त्वे द्यावीत.

कोंबड्यांमधील मरेक्स, गंबोरो रोगांचे नियंत्रण

मरेक्स रोग:

हा रोग पाच आठवड्यांपासून ६० आठवड्यांपर्यंतच्या वयात होऊ शकतो. मरेक्समध्ये मज्जासंस्था, मज्जातंतू व मज्जारज्जूमध्ये बदल दिसतात, तर एएलसीमध्ये विविध अवयवांवर गाठी येतात. मज्जातंतूना सूज येते व त्यांचे कार्य प्रभावित होते. विविध अवयवांवर गाठी आल्यामुळे तिथे कॅन्सरसारखी अतिरिक्त वाढ दिसून येते व त्या त्या अवयवांचे कार्य मंदावते. या दोन्ही रोगांमुळे पक्ष्यांच्या रोगप्रतिकारक

शक्तीवर अत्यंत विपरीत परिणाम होतो व पक्षी इतर साध्या रोगांनासुद्धा बब्ली पडतात. अत्यंत संथं गतीने पुढे सरकणारा व खूप दिवस टिकणारा असा हा रोग आहे. एका पक्ष्यापासून

दुसऱ्या पक्ष्याला होणारा हा रोग आहे. पक्षी लुळे पडतात. खाद्य व पाणी घेण्यासाठी जाऊ शकत नाहीत व मरतूक होते. कधी कधी पंख, तर कधी पाय लुळे पडलेले दिसतात. पक्ष्यांच्या पंखांमधून कोंबड्यासारखी पावडर खाली पडते, त्यात विषाणूचे प्रमाण जास्त असते. पिसांची मुळे (उगमस्थाने) सुजलेली, एक पाय पुढे व एक पाय मागे, लकवा आलेल्या, लुळ्या पडलेल्या स्थितीमध्ये पक्षी एकाच जागी बसलेला आढळतो. शवविच्छेदनामध्ये मज्जातंतूना आलेली सूज व विविध अवयवांवरील गाठी स्पष्ट दिसतात. या रोगांच्या प्रतिबंधासाठी विविध लसी उपलब्ध आहेत. एक दिवसाच्या वयापासून मरेक्ससाठी लसीकरण करावे लागते.

गंबोरो:

पक्ष्यांना लहान वयात होणारा हा रोग आहे. मांसल पक्ष्यांमध्ये अगदी तिसऱ्या किंवा चौथ्या आठवड्याचा, तर अंडी देणाऱ्या पक्ष्यांमध्ये ९ ते १३ आठवड्यांदरम्यान गंबोरो होण्याची

शक्यता जास्त असते. फार्मवर एकापेक्षा जास्त वयोगटाचे पक्षी असतील तर या रोगाचे विषाणू जिवंत राहण्यास मदत होते व मोठ्या पक्ष्यांकडून लहान पक्ष्यांना हा रोग होतो. रोगाची लागण झालेले पक्षी सुस्त दिसतात. एकाच ठिकाणी बसलेले किंवा उभे राहिलेले दिसतात. पिसे विस्कटलेली असतात व काही वेळेस पांढऱ्या रंगाची पातळ विष्टा करतात. पक्ष्यांच्या वाढीवर परिणाम होतो, वाढ मंदावते व ५० टक्क्यांपर्यंत मरतूक दिसून येते. पक्ष्यांमध्ये शवविच्छेदनात शरीरात मांसल भागांवर ठिकठिकाणी रक्तसाव झालेला दिसतो. बर्सा सुजलेला असतो व त्यामध्येही जास्त प्रमाणात रक्तस्त्राव किंवा रक्त साकाळलेले आढळते.

बच्याच वेळेला हवेच्या पिशव्या किंवा श्वसनसंस्थेतील अवयवसुद्धा विविध रोगांनी ग्रस्त आढळतात. बहुतेक वेळा पक्ष्यांचे वय, लक्षणे व शवविच्छेदनावरून हा रोग अचूक ओळखता येतो. विषाणूजन्य रोग असल्याने रोग झाल्यावर

यासाठी उपचार नाही; परंतु प्रभावी लसीकरण हा एकमेव मार्ग प्रतिबंधासाठी उपलब्ध आहे.

कोंबड्यांमधील रोगांचे वेळीच करा नियंत्रण

रोगांचे नियंत्रण:

- १) तज्ज पशुवैद्यकाच्या सल्ल्याने तातडीने उपचार सुरु करावेत. पाण्यामधून जीवनसत्त्वाचा योग्य प्रमाणात वापर केल्यास रोगाचा प्रसार कमी होतो.
- २) तज्ज पक्ष्यांच्या सल्ल्याने लसीचा योग्य प्रमाणात वापर निरोगी कोंबड्यांमध्ये केल्यास या रोगावर नियंत्रण ठेवता येते. तसेच दीर्घ प्रतीच्या प्रतिजैविकांच्या वापरण्यामुळेसुद्धा रोगी कोंबड्यांमध्ये जिवाणू कमी होण्यासाठी मदत होते.
- ३) या रोगांचे नियंत्रण हे योग्य प्रकारचे व्यवस्थापन व निर्जुकीकरण नियमित सफाईद्वारे करता येऊ शकते.
- ४) पुरेसा सूर्यप्रकाश, उष्णता व कोरडेपणामुळेसुद्धा या रोगांचे नियंत्रण करता येऊ शकते.

* मार्गदर्शक *

कर्नल प्रा. (डॉ.) ए. एम. पातुरकर
मा. कुलगुरु, मपमविवि, नागपुर

डॉ. एस. व्ही. उपाध्ये

अधिष्ठाता, पशुविज्ञान विद्याशाखा,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. ए. यु. भिकाने

संचालक विस्तार शिक्षण,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. व्ही. कुरकुरे

संचालक संशोधन,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. व्ही. डी. आहेर

सहयोगी अधिष्ठाता
क्रांनापापवैम, शिरवळ, जि. सातारा

* लेखक *

डॉ. व्ही. एस. धायगुडे, डॉ. सी. एस. मोटे
पशुविकृतीशास्त्र विभाग

क्रांतीसिंह नाना पाटील पशुवैद्यकीय महाविद्यालय, शिरवळ

* संकलन *

डॉ. स्मिता आर. कोलहे

संशोधन प्रकल्प प्रमुख, पशुवैद्यकीय व पशुसंवर्धन विस्तार शिक्षण विभाग
क्रांनापापवैम, शिरवळ, जि. सातारा